

УДК 821.161.2-3.09Ф.Заревич

РОДИНА ЯК ВИЯВ УКРАЇНСЬКОЇ МЕНТАЛЬНОСТІ У ТВОРАХ ФЕДОРА ЗАРЕВИЧА

Любов МЕЛЬНИК

*Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка,
вул. Т. Шевченка, 24, Дрогобич, Львівська обл., 82100*

Викладено міркування над поняттям «родина», яке знайшло відображення у багатьох творах («Родина», «Хто не любив», «Землячка», «Насилована доля», «Дві сестри», «Хлопська дитина») галицького письменника Федора Заревича.

Ключові слова: українська ментальність, українська родина, національна ідентичність, духовна єдність роду, світогляд, духовний світ, моральна поведінка.

Багаторічне «табу» на вивчення національних феноменів у роки радянської влади підсилило науковий інтерес до цієї проблематики в останні десятиріччя, хоча тема цільності української сім'ї, родини завжди проходила червоною ниткою через творчість українських письменників. Тож не дивно, що РОДИНА є виявом української ментальності, а точніше «носієм традицій у способі думання, настанов до зовнішніх і внутрішніх побудов, типових відповідей на різні ситуації» [5, с. 84].

Питання етнопсихології української родини висвітлювали у своїх дослідженнях О. Вишневський, І. Гончаренко, А. Горохович, Ю. Канигін, З. Ткачук, В. Янів. Зокрема Володимир Янів у розвідці «Українська родина у творчості Василя Симоненка» [8] констатував, що поетична спадщина митця є знахідкою і для соціологів, і для етнопсихологів, оскільки тематика віршів та образи, що їх використав автор, відображають українську ментальність. Ми своєю чергою, простежимо, як концепт «родина» розкритий у прозовій спадщині Федора Заревича, галицького письменника 60-х років XIX століття.

Українська нація, мабуть, єдина, яка має таке поняття, як РОДИНА. Тобто, не просто сім'я – батько, мати і діти (як в росіян, німців чи англійців), а в значно ширшому розумінні: родичі по батькові, по матері, племінники, внуки.

Родина має формуючий вплив на душу народу, відповідно із панівної ролі жінки у сім'ї впливає характер українського патріотизму як любові синів до матері (звідси «Україна-мати», «ненька-Україна»). У наших майстрів поетичного слова Україна постає під символом жінки-матері (Т. Шевченко), а в релігійному житті панує культ Богоматері. Навіть український «батько-отаман», як ідеал, це не тип англійського чи німецького вояки, відважного, енергійного і дещо аскетичного, а це отаман, що всіма опікується, дбає про громаду, радиться з нею,

тобто отаман з «материнськими рисами» [5, с. 87]. Аналізуючи українську родину, В. Янів наголосив на її індивідуалізмі, бо саме у родині виявлявся нахил українця до індивідуального землеволодіння і приватної власності. Звідси – ідеал дбайливості, ощадності, власності, причому жінка виявляє більше схильності до приватної власності, оскільки вона інстинктивно зв'язана з нащадками і дбає про їхнє майбутнє [7, с. 50].

Одним із ключових образів творів Федора Заревича є образ саме рустикальної спільноти. Найкраще він виявився у творі з однойменною назвою – «Родина».

У новелі автор не просто виступив проти кровопролитних воєн, а й змалював історію українського народу через історію однієї родини.

Спокійне, на перший погляд, незатьмарене клопотами життя селянської родини: стомлений батько відпочиває на призьбі, щаслива мати бавить малу дитину, а двоє старших дітей плетуть собі з лози хатину. Така гармонійна родина дуже нагадує сім'ю з твору Т. Шевченка «Садок вишневий коло хати», яка після трудового дня теж збиралася разом, а мати «навчає», тобто стежить за вихованням дітей.

Змальовуючи тло цієї картини, Ф. Заревич, як і Т. Шевченко, вивів образ саду (у нього хатинка господарів «оперезана садком, як вінком»), а ще неперевершеними художніми образами (хатина «білісенька, як святочно прибранна дівчина то десь так близенько над воду посунулася, що з другої сторони ставу здавалось, она ножки собі миє у філях широкого плеса») представляє чарівну українську природу, що гармоніє з родиною і створює символ не лише родового «гнізда», а й духовного дому.

На жаль, ідилічна картина у Ф. Заревича триває доти, поки хлопчик і дівчинка не сплетуть хатинку. Коли ж малі, бавлячись запрошують в гості батьків до новозбудованої оселі і зазначають ще про приїзд гостей з-за Дунаю, вираз на обличчі матері раптово змінюється. Замість усміху з'являється сум та занепокоєння. Так засобом градації автор переходить до розкриття суті твору.

Господарів брат Василь і жінчин Прокіп три роки тому пішли у солдати. З боєм у душі говорить автор, що «гарныхъ молодцівъ двохъ, якъ бы то молоди дубы, обстригли въ жовнярі, убрали въ уланські строи, дали имъ ворони коні, остри шаблі, та погнали у чужину» [1, № 16, с. 128]. Допоки в світі було мирно, хлопці писали до родини щомісяця, а тільки почалася в Італії війна – не надійшло додому жодної звістки.

Зверненням до контрасту («на житніх полях і виноградниках благословенної Італії нема ніякого добра, адже кипить, реве й гуде люта війна») письменник підкреслив страхіття ситуації, в якій опинилися члени селянської родини. І невідомо нікому, чи живі хлопці, бо чимало односельчан уже загинуло. Але жевріє в подружжя, наче іскорка, надія, що «Богъ чей ласкавъ на нихъ (братів. – Л. М.), та на насъ – отъ насъ усеи только родини – а сли невернуть они, то сами мусимо у світі проживати» [1, № 16, с. 128]. А що може бути важче за усвідомлення втрати цінності роду, родини?! Кількома штрихами показує

Ф. Заревич стан душі господарів: «Задумались обоє, стало имь дуже тяжко и німно» [1, № 16, с. 128].

У кривавому горнілі війни чудом не загубилися дві рідні душі. Хлопці разом, однак обоє поранені – у Василя травмована рука, а Прокіп напівмертвий лежить на землі і говорить про рідних. Сила родинного зв'язку настільки велика, що юнакові ввижається сестра з чоловіком, племінники; «вони за нас говорять та просять Господа, аби ми повернули...» [1, № 17, с. 156]. Своєю чергою, вже на підсвідомому, інтуїтивному рівні про повернення лише одного (виокремлення тексту курсивом наше. – Л. М.) дядька додому сповіщає господарів дитина.

Дуже важко переносить смерть Прокопа Василь. В останню путь проводить він свого побратима не просто сльозами, а молитвами до Всевишнього: «Зо слізми у очах, зь звішеною рукою, каліка клячить жовнярь, молодий улань, шепче мабуть молитву за полягшого брата, и знісь видь до небесь, де сидить Отець небесний...» [1, № 17, с. 156]. Споглядання такої картини зворушило навіть звиклих до смертей гробарів. Так Ф. Заревич не оминув нагоди наголосити на силі традицій християнської родини, яка завжди шанує Божі Заповіді і, відповідно, молитви.

Однак головне в цій новелі, як і в багатьох творах уже згаданого Т. Шевченка, те, що цілісність, гармонія родини великою мірою залежать від держави: чи вона насильницька, чи гуманістична.

Українська родина вирізнялася особливостями свого побуту. Недарма іноземці, які відвідували Україну, неодноразово відзначали охайність української сім'ї. Наприклад, лікар Готліб Гмелін у своїй «Подорожі по Росії» (1770–1780) писав, що українці «люблять чистоту і пильнують її, для того і в найпростіших хатах у них значно краще, ніж у найбагатших дворян у росіян». Подібне спостереження у 1811 році зробив і професор Кембриджського університету Едвард Даніель Кларк. Порівнюючи українців з мешканцями Московії, він зазначив, що перші «чистіші, запопадливіші, чесніші, благородніші, ввічливіші, відважніші, гостинніші, побожніші та менш забобонні» [4].

Про такі особливості української родини розповідає нам оповідання Ф. Заревича «Хто не любив». В ошатну оселю гостинного перехожого (як потім з'ясується – батькового товариша) потрапляє головний герой твору. Усе так нагадує йому рідну домівку, його родину: «Оглянувся довкола себе: красно, гарно! Хата сама невеличка, білісінька, по стінах ікони святих, у головах постелі – “спаситель міра”, над дверми “св. Отець Николай”, поміж окнами – “Матерь Божа”, над софою – “Рождество”. Всі красно роблені. У золотих обвідках. По окнах квіти у суднику всілякі, з обручниками, драбинками і підпорами, кожде на своїм місці чисто і гарно управлене. Понад окнами і клітки були з птахами; по кутах стояли шафи зо скляними дверми, у одній – судничья дороге, блестуче, у другій – книжки повними рядами. Коротенько сказавши, виглядала кімната, як многі кімнати виглядають, лише то тут здавався виглядати з кожного кута ніби невиданий дух миру і любви. Міні здавалось неначе я де у своїх люблячих, так одразу мені там припало...» [3, с. 176].

Знайомство з дружиною та донькою господаря виявилось не менш приємним – у цієї родини було все, що викликало повагу сторонніх: надзвичайна працьовитість (утримували велике господарство), щира гостинність (завжди радо приймали людей), житейська мудрість і розважливність (не переймалися буденними негараздами), а ще краса – не лише духовна, а й фізична, що найкраще втілювалася в образі шістнадцятирічної доньки господарів Зосі.

Події оповідання розгортаються так, що хлопець, закоханий до безтями у Зосю, їде на Різдвяні свята до неї в гості. Там, на жаль, помічає, що з пасією під руку ходить «гладкій молодець, ладний, уродливий хлопець, чистесенько убраний, з ладним вусиком чорнявим» [3, с. 207]. На цій підставі в головного героя з'являються ревності, а потім з'ясовується, що загадковий Зосин прихильник – її брат, який разом зі своєю сім'єю завітав до рідні на зимові свята. І тут ми знову спостерігаємо ще одну рису, притаманну українцям – повага до родини як особливої інституції, пошанування її єдності на храмові свята, Різдво чи Великдень, коли члени роду, навіть далекі родичі, які жили в інших селах, збиралися за спільним столом, обмінювалися відомостями про своє життя і так відновлювали духовну єдність роду.

Ментальність зберігає генетичний код народу, допомагає зрозуміти закономірності розвитку культури, суспільної моралі, на її основі виникає відчуття національної ідентичності. Цю істину підтверджує новела письменника «Землячка». У ній, зокрема, репрезентантом української родини є не родова спільнота, а етнічна.

У далекій Італії чисто випадково зустрілися на прогулянці морем двоє українців, дві споріднені душі. Цьому сприяла звичайна народна пісня, яка, мов лакмусовий папірець, вирізняла з чужомовного багатоголосся рідну українську мову. Яка ж то була велика радість для головного героя цього твору зустріти людину, яка не втратила в чужій країні своєї ментальності, й у відповідний момент самоідентифікувалася! А чуття національної ідентичності, як показує автор твору, стає могутнім засобом самовизначення й самоорієнтації особистості у світі крізь призму своєї самотньої культури.

З-поміж багатьох обов'язків родини чи не найголовнішим було виховання дітей. Слово «виховання» в українців, очевидно, пішло від «ховати», тобто заховати (уберегти) від небезпеки, смерті, хвороби, «лихих очей», поганих впливів. Згодом воно набуло узагальненого змісту, виражаючи процес систематичного впливу на культурний розвиток, формування світогляду, духовного світу й моральної поведінки дітей та молоді. Саме в такому ракурсі процес виховання простежено у творі «Насилована доля».

Не мала змоги бідна вдова дати належну освіту своєму синові. Вона краще воліла, щоб син обробляв землю і так заробляв собі на життя. Та припав розумний хлопчина Івась до серця сільському учителю, і забажав він передати всі свої знання та досвід малому улюбленцеві. Спочатку мати противилась такому наміру професора, однак згодом погодилась і дитина виховувалася у родині наставника. Вчитель і його дружина зробили усе для того, щоб вивести «в люди» Івана – вони дали йому освіту, гарно виховали доньку як наречену для нього, а

невдовзі висвятили хлопця на священника. Одним словом, посприяли, щоб «насилована» колись учителем доля стала ласкавою і дарувала лише щастя «кучерявому Івасю».

У ще одному творі Ф. Заревича, оповіданні «Дві сестри», перед нами постає родина безіменного героя-напівсироти, який після смерті батька виховувався в сім'ї свого стрія. Як зазначає хлопець, родина його була багата і всюди знана, оскільки одні проживали в Галичині, інші на Волині та Буковині. Стрій разом із дружиною та двома доньками мешкав на Поділлі. Здавалося б – звичайна українська родина, якій лише на славній своїй історії є чому повчити нащадків... Однак, на відміну від попередніх творів, письменник показував розпорошеність членів цієї спільноти через соціальний чинник.

Шляхта, найбільш привілейована верства українського населення у XVII столітті, попри визнану ще в минулому славу та шану, часом надто переймалася новосвітніми манерами і денационалізувалася. Так сталося і в родині поважаного усіма стрія.

Оскільки з-поміж багатьох обов'язків української родини чи не найголовнішим було виховання дітей, то в згаданій нами родині воно, на жаль, зіграло досить плачевну роль.

У стрія було дві доньки і дві – зовсім різні. Старшу Ерміну виховувала гордовита стрійна. Вона навчала дівчину не лише манірності, пихатості, а й польських молитов, тобто, зневажання українського. Молодшу Катерину в українському дусі виховував стрій. Врешті дівчата обирають собі суджених відповідно до власних поглядів: старша – аж надто патетичного польського патріота Артура, молодша – тверезо мислячого, приземленого руського теолога Николая. Перший виголошує, що «своя воля нічого не значить, ту значить лише воля загальна, воля народа цілого – братья тамъ въ Варшаві вzywають, и мы довжни слухати такого голосу», другий розрізняє думку народу і думку польського уряду, зазначаючи: «Воля народа, а братья въ Варшаві – то інше» [6, с. 4]. Але головний у цій ситуації не просто факт вибору дівчатами своєї долі, а те, як вони поведуть себе після заручин: одна самовдоволено, друга – тихо, спокійно.

Зрештою, через дев'ятнадцять років стріїв вихованець зустрічає двох рідних по крові, проте цілком чужих між собою жінок – самотню вдову Ерміну та щасливу дружину й матір Катерину. Манірна, гордовита Ерміна не визнає свою родину, вона зневажливо ставиться до сім'ї сестри через те, що там прості люди, які розмовляють руською (українською. – Л. М.) мовою. Сама ж ходить до костела і, хоч не має великого багатства, «на шляхоцьку паню хорує».

Як бачимо, християнська родина кинута в систему злих сил цього світу, які постійно атакують її як ззовні, так і зсередини. Якщо в новелі «Родина» згубну дію мала війна, то бідою в цьому випадку є те, що не чуже оточення, а рідна мати через зденаціоналізовану свідомість стала причиною розколу в родині.

Від того, яку дорогу вибирають батьки, значною мірою залежить і те, якою буде дорога життя дитини. Не мав щастя Стефан Васишин з повісті «Хлопська дитина» рости зі своєю родиною – батько помер, невдовзі віддала Богові душу й

ненька. Зостався один як палець на цьому світі. Та доля змилосердилася над сиротою і послала йому нову родину – в особі священникової родички Настасі та її брата Константа. Це їм хлопець вдячний за безмежну батьківську любов та належну освіту: «Коби не ваша ласка, я бим нині чим був – нічим. Бог мені взяв маму єдну і зробив сиротою – а потому дав мені другу, якби знова рідну, та сотворив для мене ліпшую долю» [2, № 3, с. 21].

Як справжні батьки (а саме цього прагнула Настася), названа родина виконала одну з головних місій: допомогла Стефанові реалізувати себе у цьому світі ставши адвокатом, а ще – здобути внутрішню свободу бути самим собою й емоційно не залежати від того, як тебе сприймають інші.

Отже, родину Ф. Заревич представив не лише як соціальний інститут, а й як духовний осередок українця; саме через неї і виявляється українська ментальність у її позитивному та негативному ракурсах.

Список використаної літератури

1. *Ворона Юрко*. Родина. Оповідане зняте із життя / Юрко Ворона // *Вечерниці: літературне письмо для забави и науки*. – Львів, 1862. – № 16, 17.
2. *Ворона Юрко*. Хлопська дитина / Юрко Ворона // *Вечерниці: літературне письмо для забави и науки*. – Львів, 1862. – № 1–17.
3. ...оа [*Юрко Ворона*] Хто не любив / Юрко Ворона // *Вечерниці: літературне письмо для забави и науки*. – Львів, 1862. – № 21, 22.
4. *Січинський В.* Чужинці про Україну. Вибір з описів подорожей по Україні та інших писань про Україну за десять століть / Володимир Січинський. – К., 1993. – С. 36–255.
5. *Українська душа* / відп. ред. В. Храмова. – К.: Фенікс, 1992. – 128 с.
6. *Ф.З. [Федір Заревич]* Дві сестри / Ф. Заревич // *Русалка*. – 1866. – № 1,2.
7. *Янів В.* Релігійність українця з етнопсихологічного погляду / В. Янів // *Релігія в житті українського народу*. – Мюнхен, 1966. – С. 50.
8. *Янів В.* Українська родина в творчості В. Симоненка / В. Янів // *Збірник на пошану професора доктора Ю. Шевельова*. – Мюнхен, 1971. – 505 с.

FAMILY AS AN EXPRESSION OF THE UKRAINIAN MENTALITY IN WRITINGS OF FEDIR ZAREVYCH

Liubov Mel'nyk

*Ivan Franko State Pedagogical University of Drohobych,
24 Shevchenko St., Drohobych, Lviv region, UA- 82100*

In this article the author reflects on the concept of «family», which is reflected in many works («Family», «Who did not love», «Zemlyachka», «Nasylovana fate», «Two Sisters», «Peasants child») Galician writer Fedir Zarevych.

Key words: Ukrainian mentality, Ukrainian family, national identity, Spiritual unity of family, philosophy, spiritual world, moral behavior.

СЕМЬЯ КАК ПРОЯВЛЕНИЕ УКРАИНСКОЙ МЕНТАЛЬНОСТИ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ФЕДОРА ЗАРЕВИЧА

Любовь МЕЛЬНИК

*Дрогобычский государственный педагогический университет имени Ивана Франко,
ул. Т. Шевченко, 24, Дрогобыч, Львовская обл., 82100*

Изложены размышления над понятием «семья», которое нашло отражение во многих произведениях («Семья», «Кто не любил», «Землячка», «Насилуемая судьба», «Две сестры», «Хлопский ребенок») галицкого писателя Федора Заревича.

Ключевые слова: украинская ментальность, украинская семья, национальная идентичность, духовное единство рода, мировоззрение, духовный мир, моральное поведение.

